

MARIOLA TRACZ

Polskie Towarzystwo Geograficzne, Oddział w Krakowie, Polska
Polish Geographical Society, Kraków Chapter, Poland

MAŁGORZATA BAJGIER-KOWALSKA

Krakowska Akademia im. A.F. Modrzewskiego, Polska
Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, Poland

BOŻENA WÓJTOWICZ

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie, Polska
Pedagogical University of Cracow, Poland

Przemiany w sferze usług turystycznych Krakowa i ich wpływ na percepcję turystyki przez mieszkańców

Transformation in the Tourist Services and their Impact on the Perception of Tourism by the Residents of Krakow (Poland)

Streszczenie: Miasta dziedzictwa kulturowego UNESCO należą do wiodących destynacji turystycznych na świecie. Kraków jest jednym z przykładów tego typu miast. Celem podjętych badań było poznanie postrzegania wzrostu ruchu turystycznego w Krakowie przez mieszkańców i usługodawców turystycznych oraz ustalenie ich postaw wobec zachowań turystów. Przeprowadzono badania ankietowe z mieszkańcami (677) i wywiady z usługodawcami turystycznymi (50). Mieszkańcy i usługodawcy turystyczni dostrzegają zarówno pozytywny, jak i negatywny wpływ turystyki na rozwój miasta. Do pozytywnych skutków zaliczono: większe możliwości zatrudnienia, wzrost dochodów oraz rozwój infrastruktury transportu miejskiego. Natomiast odnotowano różnice w ocenie rozwoju bazy noclegowej oraz wpływu turystyki na procesy społeczne. Mieszkańcy jako negatywne skutki intensywnego ruchu turystycznego wskazali: nadmiar turystów, wzrost liczby lokali rozrywkowych (np. kluby nocne), zmiany w użytkowaniu budynków historycznych (hotele, puby). Intensywne promowanie turystyki rozrywkowej w Krakowie zdaniem mieszkańców sprzyja wzrostowi niepożądanych zachowań turystów (np. pijaństwo, zakłócenia porządku publicznego, udział w seksturystyce). Wyodrębniono trzy kategorie postaw mieszkańców względem zachowań turystów oraz wyróżniono dysfunkcje turystyczne o charakterze uniwersalnym i charakterystyczne dla Krakowa, a także ich uwarunkowania.

Abstract: Krakow is one of the most popular tourist destinations in Central and Eastern Europe. It is found on the UNESCO World Heritage List. The aim of the study was to identify perceptions of growth in the tourism industry and attitudes towards tourist behaviour among Krakow residents. The survey study was carried out among city residents (677) and interviews with tourist service providers (50) were also performed. Both residents and service providers observed some positive and negative impacts of the tourism industry on

the city's overall development. The benefits include job creation, income growth, and general infrastructural development in the city. Some differences were noted in the way in which tourism affects certain social processes occurring in the city. In residents' opinion intensive promotion of entertainment tourism in Krakow is conducive to the increase of undesirable behaviour of tourists (e.g. drunkenness, disturbances of public order, participation in sex tourism) Three categories of resident attitudes towards tourist behaviours were identified: disapproval resident attitudes towards negative tourist behaviours, indifferent resident attitudes towards negative tourist behaviours, positive resident attitudes towards negative tourist behaviours. This study covers both universal dysfunctions related to tourism and those specific to Krakow.

Słowa kluczowe: Kraków; miasta dziedzictwa kulturowego; oddziaływanie turystyki; percepcja turystyki; postawy mieszkańców; usługi turystyczne

Keywords: cultural heritage cities; Krakow; perception of tourism; resident attitudes; tourism impact; tourist services

Otrzymano: 18 grudnia 2017

Received: 18 December 2017

Zaakceptowano: 2 grudnia 2018

Accepted: 2 December 2018

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Tracz, M., Bajgier-Kowalska, M., Wójtowicz, B. (2019). Przemiany w sferze usług turystycznych Krakowa i ich wpływ na percepcję turystyki przez mieszkańców. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 33(1), 164–177. <https://doi.org/10.24917/20801653.331.13>

WSTĘP

Miasta zawsze odgrywały dominującą rolę w rozwoju turystyki, gdyż koncentrują w sobie zasoby kultury i historii, przez co stają się ważnym celem podróży (Ashworth, Page, 2011; Global Report..., 2012). Pod pojęciem turystyki miejskiej najczęściej rozumie się różne formy turystyki, które mają miejsce na terenach miejskich i są związane z atrakcyjnością turystyczną miasta (Kowalczyk, 2003; Edwards, Griffin, Hayllar, 2008). Wśród motywów podróży turystycznych do miast chęć obcowania z kulturą ma najważniejsze znaczenie, dlatego z turystyką miejską bezpośrednio wiąże się turystyka kulturowa (Kowalczyk, 2003). W literaturze funkcjonuje wiele definicji turystyki kulturowej. W szerokim rozumieniu jest ona opisywana jako wszelkie podróże ludzi ukierunkowane na atrakcje kulturalne, znajdujące się poza ich miejscem zamieszkania, z zamiarem zdobycia doświadczeń i zaspokojenia potrzeb kulturalnych (Mikos von Rohrscheidt, 2017). Według wąskiej definicji są to podróże, których głównym celem jest zetknięcie się uczestników podróży z materialnym i duchowym dziedzictwem kulturowym miasta lub regionu (WTO, 1985; Richards, 2014). Od lat siedemdziesiątych XX wieku turystyka miejska przybrała rozmiary zjawiska masowego. Globalne trendy, takie jak masowość, komercjalizacja, uniformizacja, prowadzą do głębokich przemian turystyki. Współcześnie tradycyjne formy związane z turystyką miejską (poznawcza, wypoczynkowa, handlowa, religijna) wzbogacone są o nowe, takie jak: rozrywkowa, biznesowa, sportowa, kongresowa i inne (Kurek, 2007; Bajgier-Kowalska, Rettinger, 2014).

Dochody generowane z turystyki stanowią istotne źródło przychodów dla miast. Dotyczy to zarówno dużych metropolii, jak i mniejszych miast (Timothy, 2011; Global Report..., 2012; Bajgier-Kowalska, Tracz, Wałach, 2016). Masowy ruch turystyczny w istotny sposób zmienia fizjonomię i funkcje miasta, stając się źródłem konfliktów między mieszkańcami a turystami. Uwidacznia się to szczególnie w miastach o bogatym dziedzictwie kulturowym, np. w Wenecji, Barcelonie, Pradze (Richards, 2014; Edwards,

2015; Vianello, 2017; Kruczek, 2018). W ostatnich latach wiele miast europejskich staje się popularnym miejscem turystyki rozrywkowej, w tym tzw. *stag party* (Thurnell-Read, 2012; Iwanicki, Dłużewska, Kay, 2016; Wójtowicz, 2016).

Unikatowość Krakowa, ze względu na przeszłość historyczną i dziedzictwo kulturowe, a ponadto potrzeba szukania dróg rozwoju miasta oraz pobudzania przedsiębiorczości lokalnej, legła u podstaw budowania strategii rozwoju turystyki (*Strategia rozwoju...*, 2014). Celem opracowania jest ukazanie postaw mieszkańców oraz usługodawców wobec dynamicznie rozwijającej się turystyki w Krakowie. Monitorowanie postaw mieszkańców i usługodawców wobec turystyki i turystów jest jednym z warunków prawidłowego kształtowania lokalnej polityki w zakresie rozwoju zrównoważonej turystyki (Mika, 2013).

PRZEGLĄD LITERATURY

Rozwój globalizacji spowodował wzrost znaczenia dużych miast jako destynacji turystycznych. Jednym z czynników generujących w nich ruch turystyczny jest lokalizacja różnorodnych walorów w przestrzeni publicznej, która determinuje ich niepowtarzalność. Dotyczy to głównie miast, których obiekty zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (Borg, Costa, Gotti, 1996; Cuccia, Rizzo, 2010; Cellini, 2011). Miasta te mają bardzo dobrą dostępność komunikacyjną, rozwiniętą infrastrukturę noclegową, gastronomiczną, rozrywkową, handlowo-usługową, biznesowo-konferencyjną i sportową. W ostatnich latach rozwinęła się nowa forma spędzania wolnego czasu w metropoliach i miastach dziedzictwa kulturowego zwana *city break*. Jest ona uwarunkowana głównie rozwojem komunikacji lotniczej (tanie linie lotnicze, sieć połączeń), wzrostem zamożności oraz kreowanym przez media stylem życia (Trew, Cokerell, 2002).

Problematyka postrzegania i oceny rozwoju turystyki przez mieszkańców jest podejmowana w literaturze zagranicznej od lat osiemdziesiątych XX wieku (Vargas-Sanchez, 2011; Sharpley, 2014). W pierwszym okresie dominowała tematyka dotycząca wpływu turystyki na lokalną gospodarkę, zmian w środowisku przyrodniczym i sferze społeczno-kulturowej. Aktualnie wiele prac odnosi się do znaczenia turystyki dla lokalnych społeczności. Dużo uwagi poświęca się również negatywnym skutkom rozwoju turystyki (Meyer, 2008; Uysal, Perdue, Sirgy, 2012; Nunkoo, Smith, Ramkissoon, 2013). Określane są one jako dysfunkcje turystyki (Colomb, Novy, 2017). W niniejszym opracowaniu przez dysfunkcje rozumie się zestaw negatywnych skutków (cech, prawidłowości, właściwości) widocznych w różnych obszarach miasta, związanych z intensyfikacją ruchu turystycznego. Problematyką dysfunkcji turystyki miejskiej zajmowali się m.in.: A.P. Russo (2002), R. Sharpley (2014), N. Stors i A. Kagermeier (2017). Większość badań podejmuje problem stosunku mieszkańców do turystyki jako fundamentu tworzenia koncepcji zrównoważonego rozwoju obszaru turystycznego. G.V. Doxey (1975) opracował model irytacji, który ilustruje proces zmian nastawienia mieszkańców do turystów – od euforii do antagonizmu. Alternatywny jest model „strategii zachowań mieszkańców” J. Apa i J. Cromptona (1993), opisujący takie postawy, jak: przyjęcie, tolerancja, dostosowanie, wycofanie, natomiast pominięto postawę protestu czy sprzeciwu.

Badania wskazują, iż masowa obecność turystów w mieście znacząco ogranicza mieszkańcom możliwości korzystania z usług i infrastruktury miasta, szczególnie w tych o bogatym dziedzictwie kulturowym, oraz wpływa na warunki i jakość życia

(Kotus, 2015; Fang, Ye, Law, 2016; Stors, Kagermeier, 2017). Podstawowe źródła konfliktów wynikające z wpływu turystyki na mieszkańców i przestrzeń miasta to: ekonomiczne, przestrzenne, społeczne, socjokulturowe oraz psychologiczne. Dysfunkcje turystyki mają zróżnicowany charakter, mogą być uniwersalne oraz wynikać ze specyfiki danego miasta i zewnętrznych uwarunkowań (Meyer, 2008; Russo, Scarnato, 2016; Colomb, Novy, 2017; Mikos von Rohrscheidt, 2017). W aspekcie społecznym dysfunkcje turystyki związane są ze zjawiskami negatywnego wpływu turystów na życie i kulturę ludności lokalnej oraz z przenoszeniem zwyczajów, nawyków i zachowań, które są niejednokrotnie sprzeczne z normami religijnymi i moralnymi mieszkańców (Yang, Ryan, Zhang, 2013). Obserwuje się także proces komercjalizacji kultury regionalnej, zmianę wartości i zwyczajów, zawłaszczanie przestrzeni publicznej dla celów turystycznych i wzrost cen (Kreag, 2001; Gaworecki, 2010). Masowe przyjazdy turystów do miast zwanych modnymi niejednokrotnie powodują przekroczenie norm pojemności i chłonności turystycznej. Przykładem są m.in. Wenecja, Barcelona, Berlin (Przećłowski, 2004; Russo, Scarnato, 2016; Colomb, Novy, 2017).

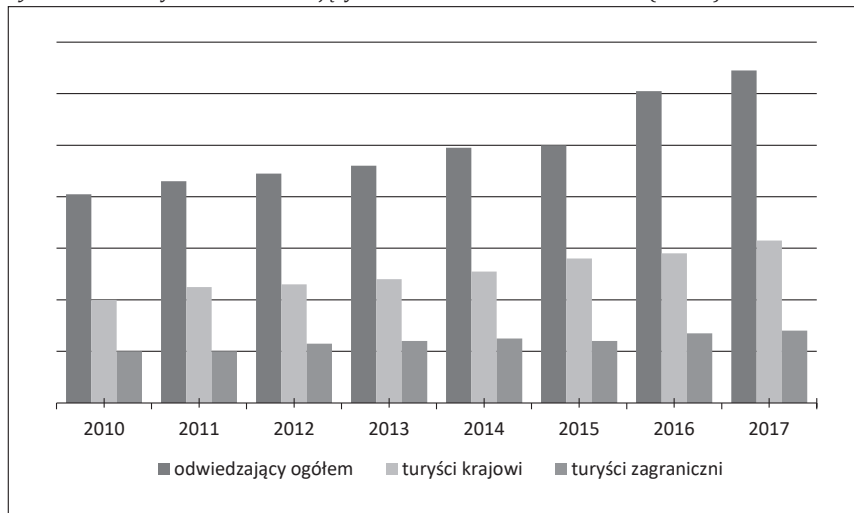
Wzrost ruchu turystycznego przynosi również negatywne konsekwencje społeczne wśród uczestników ruchu turystycznego. Należą do nich zachowania ryzykowne przejawiane przez turystów, np. nadużywanie alkoholu, ograniczenie godzin snu, przebywanie w miejscach rozrywki do białego rana, co nie sprzyja realizacji funkcji wypoczynkowej turystyki. Do negatywnych skutków współczesnej turystyki badacze zaliczają również seksturystykę, narkomanię, rozprzestrzenianie się chorób (Sebastian, Rajagopalan, 2009; Thurnell-Read, 2012). Zjawiska te są obserwowane m.in. w miastach, które są popularnymi destynacjami turystyki rozrywkowej, np. Amsterdam, Paryż, a ostatnio także miasta Europy Środkowo-Wschodniej (Iwanicki, Dłużewska, Kay, 2016).

ZMIANY W RUCHU TURYSTYCZNYM W KRAKOWIE

Do Krakowa przyjeżdża coraz więcej turystów, zarówno krajowych, jak i zagranicznych. W 2010 roku miasto odwiedziło 6 mln turystów, a w 2017 roku liczba ta zwiększyła się do 9,1 mln osób (o 51,6%). W 2017 roku turyści wydali podczas pobytu w mieście 5,48 mld zł, a udział turystyki w PKB Krakowa wyniósł ponad 8% (Borkowski i inni, 2017). Liczba turystów krajowych jest nadal wyższa niż zagranicznych. Faktyczna liczba odwiedzających Kraków jest wyższa, bowiem do miasta przyjeżdża wiele osób na kilka lub kilkanaście godzin, również w celach poznawczych, wypoczynkowych, rozrywkowych czy handlowych (ryc. 1). Od kilku lat najwięcej turystów zagranicznych przybywa do Krakowa z Wielkiej Brytanii (13,9%) i Niemiec (11,1%). Jednak w ostatnich latach zauważalny jest spadek udziału brytyjskich i niemieckich turystów, a wzrasta lub utrzymuje się na podobnym poziomie liczba turystów z Włoch (9,7%), Hiszpanii (9,7%), Francji (6,5%) i Stanów Zjednoczonych (5,3%) (Borkowski i in., 2017). W 2016 roku wyraźnie wzrosła liczba turystów z Ukrainy (4,7%) i Irlandii (2,6%), natomiast spadła z Rosji (2,6%), co zapewne związane jest z aktualną sytuacją polityczno-gospodarczą państwa.

Do głównych deklarowanych motywów przyjazdu turystów zagranicznych i krajowych do Krakowa należą: zwiedzanie obiektów zabytkowych i innych miejsc będących elementami dziedzictwa kulturowego miasta (36,2%), wypoczynek (33,7%) oraz odwiedziny przyjaciół, znajomych i rodziny (8,1%) (Borkowski i in., 2017).

Ryc. 1. Liczba turystów i odwiedzających Kraków w latach 2010–2017 (w mln)

Źródło: opracowano na podstawie: *Biuletyn statystyczny...* (2017); Borkowski i in. (2017)

PRZESTRZEŃ TURYSTYCZNA KRAKOWA

Koncentracja ruchu turystycznego w Krakowie obejmuje ściśle historyczne centrum miasta – Stare Miasto ze wzgórzem wawelskim i Kazimierz. Obecnie poszerzane są one o kolejne dzielnice – Zabłocie, Stare Podgórze, Nowa Huta, gdzie lokalizowane są nowe obiekty noclegowe, gastronomiczne, kulturalne, handlowe i rozrywkowe. Głównymi ciągami ruchu turystycznego są ulica Grodzka, prowadząca z Wawelu na Rynek Główny, i ulice sąsiadujące z Rynkiem oraz prowadzące w kierunku Kazimierza. Na Kazimierzu miejscami najczęściej odwiedzanymi przez turystów są: plac Nowy i ulica Szeroka, plac Wolnica, Klasztor oo. Paulinów na Skałce. Równie istotnym centrum komunikacyjno-turystycznym jest rejon Dworca Głównego z przyległymi ulicami.

Kraków ma rozbudowaną bazę noclegową adresowaną do różnych odbiorców. Podstawę stanowią obiekty hotelowe. W ofercie znajduje się 11 hoteli pięciogwiazdkowych i 45 hoteli czterogwiazdkowych, zlokalizowanych głównie w ścisłym centrum Krakowa. Największą liczbę (87) stanowią jednak hotele trzygwiazdkowe. Bardzo dobrze rozwinięta jest oferta tzw. taniej bazy noclegowej, w skład której wchodzi hostele, pokoje gościnne, apartamenty, schroniska młodzieżowe i domy wycieczkowe, a w sezonie wakacyjnym także domy studenckie (tab. 1).

W Krakowie corocznie odbywa się kilkanaście prestiżowych eventów kultury wysokiej o znaczeniu międzynarodowym, krajowym i regionalnym, organizowanych przez teatry, galerie, muzea i inne instytucje. Realizacji wypoczynku i rozrywki służy rozbudowana infrastruktura, w tym restauracje (434), kluby i puby oraz kawiarnie (ok. 300), a także inne lokale rozrywkowe (Restauracje Kraków, 2017). Duża koncentracja tych obiektów, w tym clubbingowych (dyskoteki, kluby nocne), jest na obszarze ścisłego centrum Krakowa (tab. 2). Są one dominującym elementem krajobrazu krakowskiego Rynku i sąsiednich ulic oraz dzielnicy Kazimierz. Wkomponowując się w historyczną przestrzeń miasta, tworzą wyjątkową atmosferę spotkań dla mieszkańców

i turystów. Z badań nad ruchem turystycznym wynika, że atmosfera miasta jest istotnym walorem turystycznym, przyciągającym różne grupy turystów do Krakowa (Mika, 2011; Borkowski i in., 2017).

Tab. 1. Turystyczna baza noclegowa w Krakowie w latach 2010 i 2015

Rodzaj obiektu	Liczba obiektów		Liczba miejsc noclegowych	
	2010	2015	2010	2015
Ogółem	698	846	24 708	27 600
Hotele i podobne obiekty zakwaterowania	371	464	17 993	19 100
Obiekty noclegowe turystyczne (domy turysty, schroniska młodzieżowe i inne)	262	318	6297	8011
Kempingi	4	3	245	225
Pozostałe zakwaterowanie	61	61	233	264

Źródło: opracowano na podstawie: *Gospodarka turystyczna...* (2011, 2016)

Tab. 2. Liczba obiektów rozrywkowych w obrębie Starego Miasta i Kazimierza w Krakowie

Rodzaj obiektu	Stare Miasto	Kazimierz
Restauracje	116	36
Kawiarnie	34	21
Kluby i puby	42	20
Kluby go-go	20	3

Źródło: badania własne; Impreza Kraków (2017)

METODOLOGIA BADAŃ

Celem podjętych badań było poznanie postrzegania wzrostu ruchu turystycznego w Krakowie przez mieszkańców i usługodawców turystycznych oraz ustalenie ich postaw wobec zachowań turystów. Celem była również identyfikacja obszarów dysfunkcji turystyki w Krakowie i ich uwarunkowań.

Do realizacji postawionych celów wykorzystano badania ankietowe przeprowadzone wśród mieszkańców i wywiady z usługodawcami turystycznymi. Badania mieszkańców przeprowadzono od maja do września 2016 roku w dzielnicy Śródmieście i sąsiednich. Były one prowadzone w losowo wybranych budynkach, a operat losowania ustalono w oparciu o dane z Urzędu Miasta (z 2015 roku) dotyczące liczby i rozmieszczenia ludności według dzielnic. Przyjęto tu schemat losowania warstwowego (cztery warstwy), gdzie warstwę stanowiła odległość od Rynku Głównego. Rozprowadzono 900 ankiet, a otrzymano 677 w pełni wypełnionych. Wśród respondentów mężczyźni stanowili 48,6%, a kobiety 51,4%. W grupie ankietowanych mieszkańców przeważały osoby w wieku 35–55 lat (46,2%), a wśród usługodawców grupa wiekowa 19–35 lat (58,2%). Kwestionariusz ankiety zawierał 20 pytań, które dotyczyły postrzegania rozwoju turystyki w mieście w aspekcie ekonomicznym, społecznym i kulturowym oraz przykładów odczuwalnej uciążliwości związanej ze wzrostem turystów i rozpoznania opinii mieszkańców o uwarunkowaniach dysfunkcji turystycznych w mieście. Badania ankietowe uzupełniono o wywiady przeprowadzone z pracownikami bezpośrednio

związanymi z obsługą ruchu turystycznego (łącznie 50 osób), w tym z przewodnikami turystycznymi (15 osób), tancerkami w klubach nocnych (5), pracownikami restauracji i pubów (30). Wywiady przeprowadzono w miesiącach marzec–czerwiec 2016 roku. Wykorzystano także dane statystyczne o ruchu turystycznym i infrastrukturze turystycznej w Krakowie gromadzone przez GUS i Urząd Miasta Krakowa.

POSTRZEGANIE ROZWOJU TURYSTYKI PRZEZ MIESZKAŃCÓW KRAKOWA

Mieszkańcy i usługodawcy turystyczni na ogół pozytywnie odnieśli się do wpływu turystyki na rozwój ekonomiczny i społeczny miasta. Najmniej pozytywnie wypowiadali się o wpływie turystyki na przemiany w użytkowaniu przestrzeni miejskiej i jej oddziaływaniu na jakość życia mieszkańców (tab. 3). Mieszkańcy najczęściej wskazywali następujące korzyści z rozwoju turystyki w Krakowie: miejsca pracy, szczególnie dla młodych ludzi (42%), inwestycje służące ogółowi społeczeństwa (29,3%), np. rozbudowa infrastruktury komunikacyjnej (nowe tramwaje, połączenie kolejowe z lotniskiem Kraków-Balice), rewitalizacja przestrzeni miejskich – 33% (remonty ulic i chodników, bardziej estetyczny wygląd miasta), więcej otwartych imprez kulturalnych na Rynku (32%). Usługodawcy turystyczni wskazali na wzrost dochodów budżetu miasta (37,2%), większe obroty w hotelach, pubach i biurach turystycznych (35%) oraz tworzenie miejsc pracy (39%). Wśród niematerialnych korzyści wskazano m.in. na wzrost prestiżu miasta, promowanie kultury i zabytków Krakowa za granicą (29,7%), reklamę miasta (23,1%).

Tab. 3. Postrzeganie rozwoju turystyki przez mieszkańców Krakowa i usługodawców (w %)

Cecha	zdecydowanie tak	raczej tak	trudno powiedzieć	raczej nie	zdecydowanie nie
Odczuwalne korzyści ekonomiczne z turystyki	38,6	24,9	17,1	12,0	2,9
Odczuwalne korzyści społeczne z rozwoju turystyki	24,4	28,6	16,8	15,9	14,3
Oddziaływanie turystyki i turystów na mieszkańców	21,9	24,3	29,9	28,5	15,8
Oddziaływanie turystyki na historyczną przestrzeń Krakowa	39,9	22,1	18,9	13,8	5,3
Odczuwalne uciążliwości związane z rozwojem turystyki	42,9	19,9	19,7	10,2	7,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Do negatywnych skutków rozwoju masowej turystyki w Krakowie ankietowani mieszkańcy zaliczyli: zatłoczenie ulic w centrum miasta (55%), ograniczenia w ruchu w centrum (36,7%), wzrost liczby pubów i klubów nocnych (37,5%), pijaństwo (43,9%), zakłócanie porządku publicznego (25,9%) oraz udział w seksturystyce (39%). Szczególnie uciążliwe dla respondentów, zwłaszcza tych mieszkających w Śródmieściu i na Kazimierzu, było: zakłócanie ciszy nocnej (38,2%), nieobyczajne zachowanie (26,2%), spożywanie alkoholu w miejscach niedozwolonych (36%), przyjazdy weekendowe turystów w celu imprezowania (24,6%), słowna agresja turystów (17,9%).

Z kolei usługodawcy turystyczni wskazali na dewastację pokoi hotelowych (12,6%), agresywne zachowania turystów pod wpływem alkoholu i innych środków odurzających (18,0%), nadużywanie alkoholu (23,5%) oraz zakłócanie porządku publicznego (12,1%). Natomiast rzadziej wskazywano na zawłaszczanie przestrzeni publicznej (9,8%), zmiany przeznaczenia budynków historycznych (15%) oraz wysokie ceny usług w centrum miasta (16,6%). Badania wskazują, że oceny uciążliwości wynikających z ruchu turystycznego były zależne od wieku (0,026) i miejsca zamieszkania respondentów (0,024). Na wyższy stopień utrudnień wskazywały osoby mieszkające bliżej Starego Miasta, Kazimierza, Stradomia, Dworca Głównego niż dzielnic, gdzie ruch turystyczny jest mały, np. Bronowice, Krowodrza i Nowa Huta. Również wraz z wiekiem ankietowanych malała ich tolerancja wobec przejawów obserwowanych dysfunkcji turystycznych. Najwięcej uciążliwości związanych z rozwojem turystyki w Krakowie wskazywały osoby w wieku 45–65 lat (0,022).

Według przewodników turystycznych nasilenie zjawisk negatywnych zachowań turystów ma charakter sezonowy, głównie w miesiącach: luty–czerwiec i od września do połowy listopada, a w miesiącach letnich turystów zainteresowanych tylko rozrywką jest dużo mniej. Jedna trzecia respondentów – usługodawców turystycznych zauważyło małe zainteresowanie turystów tematyczną ofertą kulturową. Według części badanych (39%) turystyka kulturowa, typowa dla Krakowa, jest powoli wypierana przez turystykę rozrywkową. Zdaniem usługodawców (46%) turyści w wieku 20–40 lat częściej decydują się na aktywność rozrywkową i sportową. Od organizatorów wymagają zapewnienia ciekawej oferty różnego rodzaju rozrywki. Wieczorem natomiast preferują pobyt w pubach, nocnych klubach, w lokalach oferujących *oil wrestling*, *striptiz* itp.

Opierając się na badaniach ankietowych oraz studium literatury, wyróżniono dysfunkcje o charakterze uniwersalnym i charakterystyczne dla Krakowa (tab. 5). Jest to koncepcja ogólna dla miast o wybitnych walorach dziedzictwa kulturowego, która może być rozwijana o nowe elementy.

Tab. 4. Grupy dysfunkcji turystycznych w miastach dziedzictwa kulturowego

Dysfunkcje turystyczne	
Uniwersalne	Charakterystyczne dla Krakowa
Ekspansja masowej turystyki kulturowej	Koncentracja infrastruktury turystycznej, instytucji kulturalnych i usług rozrywkowych w ścisłym historycznym centrum – Stare Miasto, Kazimierz
Koncentracja wokół głównych atrakcji miasta	Kluby, puby, kawiarnie i restauracje stały się elementem miasta tworzącym jego wizerunek na równi z zabytkami i historią
Stały wzrost aktywności turystycznej w centrum miasta	Wzrost aktywności turystyki <i>city break</i> i turystyki rozrywkowej (w tym <i>stag party tourism</i>)
Presja na liberalizację ograniczeń budowlanych, usługowych	Zamiana kamienic na hotele, hostele i apartamenty, wynajem mieszkań dla turystów
Zagrożenie dla zachowania tożsamości i dziedzictwa kulturowego, homogenizacja przestrzeni miasta	Komercjalizacja usług, zmiany w użytkowaniu przestrzeni miejskiej w centrum
Tłok, hałas, zaśmiecanie	Tłumy turystów w centrum, zakłócanie porządku, nadużywanie alkoholu, rozwój seksturystyki
Koncentracja w centrum miasta usług związanych z obsługą turysty	Rozwój nocnej działalności kulturalno-rozrywkowej, gastronomicznej, handlowej, rekreacyjnej w ścisłym centrum
Migracja mieszkańców z centrum miasta spowodowana wzrostem kosztów utrzymania	Wymuszony prawnie, ekonomicznie i społecznie stały odpływ mieszkańców z dzielnic historycznych

Zmiana funkcji przestrzeni miejskiej historycznego centrum (CDT), jej fragmentaryzacja	Zmiana funkcji Starego Miasta i Kazimierza (tzw. gentryfikacja), rozwój bazy noclegowej, usług głównie związanych z obsługą turystów
Problem niekontrolowanego i niezrównoważonego rozwoju turystyki	Promocja turystyki rozrywkowej, <i>city break</i>

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych, Gaworecki (2010); Zmysłony (2011); Krucek (2018)

POSTAWY MIESZKAŃCÓW KRAKOWA WZGLĘDEM OBSERWOWANYCH ZACHOWAŃ TURYSTÓW

Z badań wynika, że większość ankietowanych określała swoje nastawienie do turystów jako pozytywne (37,5%) lub zdecydowanie pozytywne (28,1%). Wynik ten koresponduje z opinią turystów, którzy postrzegają Kraków jako przyjazne miasto, gościnne i życzliwe dla turystów (Borkowski i in., 2017). Oceny indywidualnego stosunku mieszkańców do turystów były nieznacznie wyższe wśród mieszkańców Nowej Huty (3,9) i Krowodrzy (4,2), a niższe w przypadku Kleparza (3,5), Starego Miasta (3,2) i Kazimierza (3,1). Średnio co trzeci badany przyznał, że przyjeżdżający do Krakowa turyści, szczególnie grupy młodych mężczyzn (np. z Wielkiej Brytanii, Irlandii), są w niektórych sytuacjach uciążliwi dla mieszkańców miasta. Wiek respondentów nie wpływał istotnie na postawy wobec turystów, ale miał znaczenie odnośnie do zróżnicowania ich stosunku do przejawów negatywnych zachowań turystów. W grupie wiekowej 20–40 lat odnotowano wyższy stopień obojętności na tego typu zjawiska.

Na podstawie przeprowadzonych badań wyodrębniono trzy kategorie postaw mieszkańców Krakowa wobec negatywnych zachowań turystów. Nawiązują one do ogólnie przyjętych kryteriów istniejących w literaturze (Doxey, 1975; Pike, 2011). Określono je nazwą:

- nieprzychylni negatywnym zachowaniom (33% badanych); są to osoby nieprzychylnie nastawione względem turystów przyjeżdżających w celach pseudoturystycznych,
- obojętni wobec negatywnych zachowań (27%); osoby wykazujące małe zainteresowanie sprawami miasta i problemami związanymi z rozwojem turystyki,
- niedostrzegający lub aprobujący negatywne zachowania turystów (40%); osoby wykazujące postawę przychylności, akceptacji i otwartości na turystów oraz emocjonalnie zaangażowane we wspólną zabawę.

Można zatem postawić tezę, że mieszkańcy Krakowa, choć otwarci na gości i chcący dzielić się atrakcjami kulturowymi miasta i jego klimatem, zauważają negatywne skutki wzmożonego ruchu turystycznego w mieście. Mimo tych uciążliwości znaczna część ankietowanych ze względów ekonomicznych akceptuje turystyczny wymiar miasta. Natomiast mieszkańcy Starego Miasta i Kazimierza, gdzie ma miejsce koncentracja ruchu turystycznego i związanych z nim zjawisk negatywnych, wykazują coraz większą irytację wobec przyjętego modelu rozwoju turystyki w mieście. Wyrazem dezaprobaty mieszkańców dla rozwoju masowej turystyki w Krakowie i wynikających z niej uciążliwości były organizowane protesty. Mieszkańcy Starego Miasta i Kazimierza domagali się m.in. ograniczenia liczby sklepów nocnych z alkoholem i lokali serwujących alkohol w centrum miasta oraz usunięcia z Rynku Głównego erotycznych klubów nocnych.

UWARUNKOWANIA DYSFUNKCJI RUCHU TURYSTYCZNEGO W KRAKOWIE

Dysfunkcjom turystycznym w Krakowie sprzyjają przede wszystkim czynniki ekonomiczne, trendy globalne zachodzące w turystyce, dostępność komunikacyjno-technologiczna miasta oraz przemiany społeczno-kulturowe (ryc. 2). Ze względu na różnice parytetu siły nabywczej walut usługi turystyczne w Krakowie są tańsze niż w innych miastach europejskich. Jednocześnie przyjazdy te pobudzają rozwój usług, zwłaszcza w samym centrum miasta, gdzie powstała bogata infrastruktura rozrywkowa (tab. 4), dając zatrudnienie ludności oraz przychody usługodawcom. Szacuje się, że w obrębie Starego Miasta i dzielnicy Kazimierz funkcjonuje ponad 1200 lokali serwujących alkohol. Według badanych mieszkańców spożywaniu alkoholu przez turystów sprzyjają otwarte do późnych godzin nocnych puby (do ostatniego klienta) oraz coraz większa liczba całodobowych sklepów z napojami alkoholowymi znajdującymi się w centrum miasta.

Turystyka rozrywkowa zyskuje na znaczeniu, a oferta produktu rozrywkowego jest rozszerzana o nowe atrakcje (Zmyślony, 2011). Kraków jest popularnym miejscem spędzania przez obcokrajowców wieczorów kawalerskich, intensywnie rozwija się także *city break* i *clubbing*. W centrum miasta działają kluby oferujące nie tylko muzykę, ale także alkohol, usługi towarzysko-seksualne. Na ulicach przylegających do Rynku Głównego i placu Nowego na Kazimierzu zlokalizowana jest największa liczba lokali rozrywkowych (tab. 4). W każdy weekend na krakowskim Rynku Głównym i na Kazimierzu pojawiają się tłumy osób, zarówno polskich turystów, jak i obcokrajowców, którzy przemierzają kluby serwujące alkohol w poszukiwaniu zabawy, kontaktów z płcią przeciwną, a także narkotyków.

Ryc. 2. Uwarunkowania rozwoju dysfunkcji turystycznych w Krakowie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: badań ankietowych; Wójtowicz (2016)

W strategii rozwoju turystyki dla Krakowa do 2020 roku nadal najważniejsza jest turystyka kulturowa, religijna i biznesowa, ale ze względu na potencjał miasta i współczesne trendy turystyczne przewiduje się dalszy rozwój turystyki rozrywkowo-kulturalnej, wypoczynkowej i zakupowej, gdyż przynoszą one dochody i służą rozwojowi infrastruktury (*Strategia rozwoju...*, 2014). Władze Krakowa, chcąc wykorzystać atmosferę miasta dziedzictwa kulturowego powiązaną z infrastrukturą rozrywkową, tworzą wysokiej jakości ofertę turystyczną, konkurencyjną w stosunku do innych europejskich miast.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone badania wskazują, że ankietowani mieszkańcy Krakowa i usługodawcy turystyczni dostrzegają pozytywne efekty rozwoju turystyki w mieście w postaci wzrostu dochodów, możliwości zatrudnienia, rozwoju infrastruktury transportowej, rewitalizacji przestrzeni miejskiej. Wyzwaniem dla mieszkańców staje się wzrastająca liczba turystów, w tym weekendowych, nastawionych głównie na rozrywkę i poznanie klimatu miasta (np. *clubbing*, *stag party*). Implikuje to częste konflikty między turystami a mieszkańcami, szczególnie na Starym Mieście i Kazimierzu. Zjawisko to jest problemem dla wielu miast o bogatym dziedzictwie historycznych (Nunkoo, Smith, Ramkissoon, 2013; Kotus, 2015).

Przykład Krakowa potwierdza, że centra miast, gdzie jest duże nagromadzenie obiektów dziedzictwa kulturowego, są poddawane odczuwalnej przez mieszkańców presji turystycznej. Są to miejsca o dużym natężeniu ruchu turystycznego oraz koncentracji obiektów turystycznych i rozrywkowych, co powoduje nasilenie się zachowań turystów nieakceptowanych przez część mieszkańców. Ponadto w Krakowie od 1989 roku następuje zmiana w strukturze własności budynków w historycznym centrum, a obecni właściciele kamienic zainteresowani są ich rewitalizacją, aby przeznaczyć je do celów turystycznych, reprezentacyjnych lub mieszkalnych (głównie dla zamożnych).

Postrzegane przez mieszkańców dysfunkcje związane ze wzrostem ruchu turystycznego w Krakowie dotyczą w szczególności zjawisk o charakterze społecznym, kulturowym i przestrzennym. Według mieszkańców szczególnie turystyka rozrywkowa, w tym *stag tourism party*, ma negatywny wpływ na wizerunek Krakowa jako miasta światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO. Część mieszkańców i badaczy wskazuje na postępującą erozję tożsamości historycznego rdzenia miasta w wyniku przyjętej koncepcji promocji turystyki rozrywkowej. Powielanie wzoru rozwoju taniej turystyki rozrywkowej dla młodych ludzi na ogół sprzyja powstawaniu ostrego konfliktu między mieszkańcami a turystami, czego przykładem jest m.in. Wenecja i Barcelona. Równocześnie model turystyki opierający się na jednym założeniu – maksymalizacji zysku poprzez wzrastającą liczbę turystów, zagraża funkcjonowaniu miasta i jego mieszkańców (Russo, 2002; Sebastian, Rajagopalan, 2009; Russo, Scarnato, 2016).

Turystyka jest niewątpliwie istotną siłą zmian, które zachodzą w rozwoju niektórych dzielnic Krakowa, użytkowaniu gruntów i budynków. Badania nad percepcją wzrostu rozwoju turystyki przez mieszkańców i usługodawców powinny być kontynuowane, gdyż dostarczają wiedzy o tym procesie, szczególnie w aspekcie społeczno-kulturowym.

Literatura

References

- Ap, J., Crompton, J. (1993). Residents' strategies for responding to tourism impacts. *Journal of Travel Research*, 32(1), 47–50.
- Ashworth, G., Page, S.J. (2011). Urban tourism research: Recent progress and current paradoxes. *Tourism Management*, 32, 1–15. DOI:10.1016/j.tourman.2010.02.002
- Bajgier-Kowalska, M., Rettinger, R. (2014). Tourism development in small cities on the example of Pistoia in Tuscany. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Geographica*, 5(155), 77–87.
- Bajgier-Kowalska, M., Tracz, M., Wałach, K. (2016). Międzynarodowe uwarunkowania rozwoju turystyki medycznej w Korei Południowej. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 30(4), 119–132.
- Biuletyn Statystyczny Miasta Krakowa* (2017). Kraków: Urząd Statystyczny w Krakowie.
- Borg van der, J., Costa, P., Gotti, G. (1996). Tourism in European Heritage cities. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 306–321.
- Borkowski, K., Grabiński, T., Seweryn, R., Wilkowska, A., Mazanek, L., Grabińska, E. (2017). *Ruch turystyczny w Krakowie w 2017 roku*. Kraków: Urząd Miasta Krakowa.
- Cellini, R. (2011). Is UNESCO recognition effective in fostering tourism? A comment on Yang, Lin and Han. *Tourism Management*, 32(2), 452–454. DOI: 10.1016/j.tourman.2010.03.011
- Colomb, C., Novy, J. (red.) (2017). *Protest and resistance in the tourist city*. London: Routledge.
- Cuccia, T., Rizzo, I. (2010). Tourism seasonality in cultural destinations: Empirical evidence from Sicily. *Tourism Management*, 32, 589–595. DOI:10.1016/j.tourman.2010.05.008
- Doxey, G.V. (1975). *A causation theory of visitor resident irritants: Methodology and research inferences*. The Impact of Tourism, Sixth Annual Conference Proceedings of the Travel Research Association. San Diego: TTRA, 195–198.
- Edwards, S. (2015). Pissed-Off Barcelona Residents Are Fighting Back Against Drunk, Naked Tourists. Vice. Pozyskano z https://www.vice.com/en_us/article/barcelona-tourism-backlash-822
- Edwards, D., Griffin, T., Hayllar, B. (2008). Urban tourism research: developing an agenda. *Annals of Tourism Research*, 35(4), 1032–1052. doi: org/10.1016/j.annals.2008.09.002
- Fang, B., Ye, Q., Law, R. (2016). Effect of sharing economy on tourism industry employment. *Annals of Tourism Research*, 57, 264–267. DOI: org/10.1016/j.annals.2015.11.018
- Gaworecki, W. (2010). *Turystyka*. Warszawa: PWE.
- Global Report on City Tourism – Cities 2012 Project. (2012). UNWTO, Madrid. Pozyskano z http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/pdf/am6_city_platma.pdf
- Gospodarka turystyczna w Krakowie. Raport o stanie na lata 2008–2010* (2011). Kraków: GUS.
- Gospodarka turystyczna w Krakowie. Raport o stanie na lata 2011–2015* (2016). Kraków: GUS.
- Impreza Kraków (2017, 18 grudnia). Pozyskano z www.impreza.krakow.pl
- Iwanicki, G., Dłużewska, A., Kay, M.S. (2016). Assessing the Level of Popularity of European Stag Tourism Destinations. *Quaestiones Geographicae*, 35(3), 15–29. DOI: <http://dx.doi.org/10.1515/quageo-2016-0023>
- Kotus, J. (2015). Turyści w strukturze miast: obraz konfliktu czy koegzystencji? – rozważania na podstawie *city users* w dwóch miastach. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 31, 33–46.
- Kowalczyk, A. (2003). *Geografia turystyki*. Warszawa: PWN.
- Kreag, G. (2001). *The Impacts of Tourism*. Sea Grant Minnesota. Pozyskano z <http://www.seagrant.umn.edu/tourism/pdfs/ImpactsTourism.pdf>
- Kruczek, Z. (2018). Turyści vs. mieszkańcy. Wpływ nadmiernej frekwencji turystów na proces gentryfikacji miast historycznych na przykładzie Krakowa. *Turystyka Kulturowa*, 3, 29–39.
- Kurek, W. (2007). *Turystyka*. Warszawa: PWN.
- Meyer, B. (2008). *Kształtowanie układów przestrzenno-funkcjonalnych przez turystykę*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Mika, M. (2011) (red.). *Kraków jako ośrodek turystyczny*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński.
- Mika, M. (2013). Postawy społeczności lokalnych wobec turystów i rozwoju turystyki – przykład gmin Beskidu Śląskiego. *Prace Geograficzne*, 134, 83–100.

- Mikos von Rohrscheidt, A. (2017). Zarys problematyki zarządzania w turystyce kulturowej. *Turystyka Kulturowa*, 1, 8–55.
- Nunkoo, R., Smith, S.L., Ramkissoon, H. (2013). Residents' attitudes to tourism: a longitudinal study of 140 articles from 1984 to 2010. *Journal of Sustainable Tourism*, 21(1), 5–25. DOI: 10.1080/09669582.2012.673621
- Pike, S. (2011). *Destination Marketing Organisations*. New York: Routledge.
- Przećławski, K. (2004). *Człowiek a turystyka. Zarys socjologii turystyki*. Kraków: Wydawnictwo Albis.
- Restauracje Kraków (2017, 18 grudnia). Pozyskano z <http://www.restauracjekrakow.com/>
- Richards, G. (2014) (2017, 22 maja). *The naked tourist: revealing tensions in the Barcelona Model*. Pozyskano z http://www.academia.edu/8387106/The_naked_tourist_revealing_tensions_in_the_Barcelona_Model
- Russo, A.P. (2002). The „Vicious Circle” of Tourism Development in Heritage Cities. *Annals of Tourism Research*, 29(1), 165–182.
- Russo, A.P., Scarnato, A. (2016) (2017, 28 maja). *Barcelona in Common: Reclaiming the Right to the Tourist City*. Pozyskano z http://www.academia.edu/30959667/BARCELONA_IN_COMMON_RECLAIMING_THE_RIGHT_TO_THE_TOURIST_CITY
- Sebastian, L.M., Rajagopalan, P. (2009). Socio-cultural Transformations through Tourism: a Comparison of Residents' Perspectives at Two Destination in Kerala, India. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 7(1), 5–21.
- Sharpley, R. (2014). Host perceptions of tourism: A review of the research. *Tourism Management*, 42, 37–49. DOI: 10.1016/j.tourman.2013.10.007
- Stors, N., Kagermeier, A. (2017). The sharing economy and its role in metropolitan tourism. M. Gavari-Barbas & S. Guinand (red.). *Tourism and Gentrification in contemporary metropolises*. London: Routledge, 221–248.
- Strategia rozwoju turystyki w Krakowie na lata 2014–2020* (2014). Urząd Miasta Krakowa. Pozyskano z <https://www.bip.krakow.pl/zalaczniki/dokumenty/n/127397/karta>
- Thurnell-Read, T. (2012). Tourism, Place and Space: British Stag Tourism in Poland. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 801–819. DOI: 10.1016/j.annals.2011.09.009
- Timothy, J.D. (2011). *Cultural Heritage and Tourism – an Introduction*. Bristol–Buffalo–Toronto: Channel View Publication.
- Trew, J., Cockerell, N. (2002). The European Market for UK City Breaks. *Insights* 14(58), 85–111.
- Uysal, M., Perdue, R., Sirgy, J. (red.). (2012). *Handbook of tourism and quality-of-life research: Enhancing the lives of tourists and residents of host communities*. Dordrecht: Springer Netherlands.
- Vargas-Sánchez, A. (2011). Explaining residents' attitudes to tourism: Is a universal model possible? *Annals of Tourism Research*, 38(2), 460–480. DOI: 10.1016/j.annals.2010.10.004
- Vianello, M. (2017). The No Grandi Navi campaign: Protests against cruise tourism in Venice. W: C. Colomb, J. Novy (red.). *Protest and resistance in the tourist city*. London: Routledge, 171–190.
- World Tourism Organization (WTO) (1985). *The States' Role in Protecting and Promoting Culture as a Factor of Tourism Development and the Proper Use and Exploitation of the National Cultural Heritage of Sites and Monuments for Tourism*. Madrid: WTO.
- Wójtowicz, B. (2016). Międzynarodowe uwarunkowania negatywnych konsekwencji ruchu turystycznego w Krakowie. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 30(4), 174–186.
- Yang, J., Ryan, Ch., Zhang, L. (2013). Social conflict in communities impacted by tourism. *Tourism Management*, 35, 82–93. DOI: 10.1016/j.tourman.2012.06.002
- Zmyślony, P. (2011). Globalization, Tourism and Cities: Pros and Cons. *Folia Turistica*, 25(1), 299–312.

Mariola Tracz, dr, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Oddział w Krakowie. Geograf, dydaktyk geografii, członkini Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół dydaktyki geografii (programy nauczania, edukacja geograficzna a kształtowanie kompetencji, historia geografii i jej dydaktyka), geografii społeczno-gospodarczej (polityka edukacyjna państwa, edukacja a rozwój gospodarczy) oraz wybranych problemów turystyki (agroturystyka, turystyka kulturowa).

Mariola Tracz, PhD, Polish Geographical Society, Kraków Chapter. Geographer, didactic of geography, member of the Polish Geographical Society. Interested in: geography education (geography curriculum, development of geography competency, geography on examination, history of geography education in Poland), socio-economic geography and tourism (agritourism, cultural tourism).

ORCID: 0000-0002-0019-8665

Adres/address:

Polskie Towarzystwo Geograficzne – Oddział w Krakowie
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: mtracz-62@o2.pl

Małgorzata Bajgier-Kowalska, doktor, adiunkt, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych, Katedra Turystyki Międzynarodowej i Geografii Społecznej. Jej zainteresowania naukowo-badawcze i tematyka publikacji koncentrują się wokół problemów geomorfologicznych oraz zagadnień z zakresu geografii regionalnej. Badania autorki koncentrują się również na problematyce rozwoju turystyki i rekreacji, a głównie na zagadnieniach uwarunkowania rozwoju i funkcjonowania regionów turystycznych na świecie, analizie przestrzennego zróżnicowania zagospodarowania turystycznego oraz wielkości ruchu turystycznego.

Małgorzata Bajgier-Kowalska, PhD. assistant professor, Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University, Faculty of Law, Administration and International Relations, Department of International Tourism and Sociological Geography. Research issues as well as publication themes are concentrated on geomorphology and the issues concerning regional geography. Author's research concentrates also on the problem of tourism and recreation growth, especially on the question of development conditions and functioning of tourist regions in the world, including the analyses of spatial differentiation of tourist infrastructure and size of tourism itself.

ORCID: 0000-0002-2942-2181

Adres/address:

Krakowska Akademia im. A.F. Modrzewskiego
Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych
Katedra Turystyki Międzynarodowej i Geografii Społecznej
ul. G. Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Kraków, Polska
e-mail: malbajkow@interia.pl

Bożena Wójtowicz, dr hab., prof. UP, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie. Geograf, dydaktyk geografii, podróżnik, kierownik Zakładu Dydaktyki Geografii Instytutu Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Autorka i redaktorka monografii, współautorka podręczników szkolnych. Specjalistka z zakresu geografii, turystyki i rekreacji, dydaktyki geografii oraz ochrony środowiska.

Bożena Wójtowicz, PhD, assistant professor, Pedagogical University of Cracow. Geographer, geography teacher, head of the Department of Didactics of Geography, Institute of Geography at the Pedagogical University of Cracow. She is the author of a monograph and a co-author and editor of monographic works and co-author of science and geography textbooks. She is a specialist in the field of geography, tourism and recreation, teaching geography and the protection of the environment.

ORCID: 0000-0002-1487-7052

Adres/address:

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie
Instytut Geografii
Zakład Dydaktyki Geografii
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: wojtowic@up.krakow.pl